

О.А. Демчук

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ

Стаття присвячена проблемі виявлення психологічних умов, необхідних для професійного становлення особистості молодого вчителя в період навчання у вузі. Розкривається роль, зміст роботи викладача вузу в особистісному та професійному самовдосконаленні майбутнього педагога.

Ключові слова: юність, професійне самовизначення, особистісне самовизначення, мотивація, підготовка педагогів, рівень компетентності.

Стаття посвящена проблеме выявления психологических условий, необходимых для профессионального становления личности молодого учителя в период обучения в вузе. Раскрывается роль, содержание работы преподавателя вуза в личностном и профессиональном самосовершенствованию будущего учителя.

Ключевые слова: юность, профессиональное самоопределение, личностное самоопределение, мотивация, подготовка педагогов, уровень компетентности.

Підготовка педагогічних кадрів - одна з найважливіших умов стабільності, успішного функціонування і подальшого розвитку системи освіти. В даний час професійна діяльність педагогів протікає в складних і суперечливих умовах. Одна з причин цього полягає в тому, що існує розбіжність, з одного боку, між рівнем компетентності, що відповідає професійному статусу педагога, необхідним культурним рівнем і стилем життя, а з іншого - тими реальними можливостями,

які надає педагогу суспільство для їх досягнення. Звідси впливає завдання створення кадрового педагогічного потенціалу, адекватного за своєю підготовкою рівню професійної культури та інтегрованого у сучасні соціально-економічні умови життя.

Очевидно, що професійне становлення особистості молодого вчителя в процесі його підготовки у вищій школі включає не тільки оволодіння студентом певною сукупністю знань, умінь і навичок, але і його особистісне самовдосконалення, становлення активної життєвої позиції, виховання таких важливих якостей, як відповідальність за формування суб'єктів освіти, товарицькість, тактовність, критичність, самокритичність і т. д. Не випадково видатні педагоги неодноразово підкреслювали, що побачити і виховати особистість в своїх учнях зможе лише той педагог, який сам є високорозвиненою особистістю. Тому формування особистості майбутнього педагога - найважливіше завдання вузівського навчання. При вирішенні цього завдання важливо зрозуміти сам процес психологічного розвитку особистості на різних етапах.

Загальновідомим є той факт, що формування людини як особистості набуває особливого значення в юнацькому віці. Це визначається тими психологічними новоутвореннями даного вікового періоду, які створюють основу для повноцінного особистісного становлення зростаючої людини, яка здатна самостійно вирішувати багато життєвих проблем, бути успішною у соціально значимої діяльності, мати можливість легко адаптуватися, знаходити своє гідне місце, мати власну життєву позицію[3].

Юність, на думку Слободчикова В.І., завершальна стадія формування персоналізації. Головні новоутворення юнацького віку — саморефлексія, усвідомлення власної індивідуальності, поява життєвих планів, готовність до самовизначення, установка на свідому побудову власного життя, поступове включення в різні сфери життя, усвідомлення себе як члена суспільства, свого місця і призначення у житті [10].

Самовизначення, як особистісне, так і професійне, — характерна риса юнацтва. Вибір професії упорядковує і приводить в систему супідрядності всі

його різноманітні мотиваційні тенденції, що йдуть як від його безпосередніх інтересів, так і від інших багатообразних мотивів, що породжуються ситуацією вибору (Л.І.Божович).

Орієнтування на майбутнє, наявність життєвих перспектив викликають бажання удосконалювати ті якості, які необхідні для професійної діяльності, в першу чергу, і для майбутнього самотійного життя в цілому. Самооцінка набуває більшої конкретності, критичності, дієвості; за даними досліджень, 13 % старшокласників складають програми самовиховання. Вони пов'язані з перспективами набуття професії, зі вступом до вищого навчального закладу, з майбутнім становищем у суспільстві, зі встановленням тісних взаємин з другом, з утворенням сім'ї тощо. На основі самооцінки й самовиховання формується самоповага. З усвідомленням своїх якостей і можливостей, з уявленням про своє місце в житті, з оцінкою себе як особистості пов'язане зростання інтересу до моральних проблем — щастя, обов'язок, любов, дружба тощо[4]. У цьому плані можна говорити про вироблення моральної свідомості в юнацькому віці (І.Д. Бех). У юності відбувається і моральне, і вольове загартовування. Зростає рефлексивність свідомості, збільшується увага до особистісних переживань, інтерес до власного психічного життя, спостерігається інтенсивне зростання самосвідомості.

У юнацькому віці відбувається становлення світогляду як системи знань про політичне, економічне, культурне життя суспільства, як системи поглядів на оточуючий світ і місце в ньому кожної людини. Погляд на багато життєвих проблем досить глибокий та розумний. Увагу юнаків привертають питання справедливості та беззаконня, порядності та безпринципності. Світогляд - це не тільки система знань і досвіду, але і система переконань, переживання яких супроводжується відчуттям їх істинності, правильності. Тому світогляд пов'язаний з вирішенням в юності проблем сенсу життя [9]. Явища дійсності цікавлять юнака не самі по собі, а у зв'язку з його власним відношенням до них. Сучасний юнак має тверезий, розумно-практичний погляд на світ та події, які в ньому відбуваються, більш незалежну позицію та власну орієнтацію в їх оцінці.

Але можна зустріти прояв і вкрай протилежних рис: індивідуалізм та соціальну спрямованість, скепсис і намагання вірити будь-кому в будь-що, у декого виявляється максималізм та нерозбірливість у виборі засобів реалізації своєї життєвої мети. Спостерігається також розрив між різними верствами молоді за рівнем соціально-культурного розвитку: богемна молодь та ділки, наукове світорозуміння та спрощений підхід тощо. Особливості світосприймання юнаків виявляються в ціннісних орієнтаціях, потребах та інтересах, ідеалах та переконаннях, у мріях та життєвих планах. Юнак є представником певного покоління, яке, в свою чергу, об'єднується якимись важливими явищами суспільного життя, співпаданням настанов, смаків, інтересів, моди тощо.

Молода людина стоїть перед вирішенням проблеми особистісного і професійного самовизначення, вирішує проблему сенсу життя, що веде до зростання і розвиток саморозуміння.

Сучасні молоді люди під впливом вимог суспільства, перебувають в такій ситуації, що від їх активності, від розуміння самого себе, свого місця, у великій мірі залежить і їх подальша успішність.

Студентство можна віднести до другого періоду юності [1], до етапу зрілої юності [11]. Цю стадію юності Б.Г.Ананьєв визначив як період подальшої освіти та професійної підготовки, освоєння деяких професійних ролей, початку самостійного життя.

У цілому ряді досліджень показано, що особливу актуальність в цьому віці набувають питання сенсу життя, призначення людини, виявлення специфіки власного «Я».

Світоглядний пошук включає соціальну орієнтацію особистості, усвідомлення себе як частинки соціальної спільності (соціальної групи, нації і так далі), вибір свого майбутнього соціального становища і способів його досягнення.

Центром всіх світоглядних проблем стає проблема сенсу життя («Для чого я живу?», «Як жити?»). Юнака цікавить не стільки питання «Ким бути?», скільки «Яким бути?», а також гуманістичні цінності (він готовий працювати в системі

соціального захисту), суспільна спрямованість особистого життя (боротьба з наркоманією, волаптерство і т.п.), широка соціальна благодійність, ідеал служіння [9].

Великий інтерес проявляється до етичних проблем, психології самопізнання і самовиховання [3]. Самооцінка в цьому віці здійснюється шляхом порівняння «Я-ідеального» з «Я-реальним». Але «Я-ідеальне» ще не вивірене, а реальне не оцінено всебічно самої особистістю. Така об'єктивна суперечність в розвитку особистості молодшої людини може викликати у неї невпевненість у собі і супроводжуватися зовнішньої агресивністю, розв'язністю, почуттям власної неповноцінності [6]. Така ситуація розвитку зрілої юності за аналогією подібна до розвитку підлітка.

Аналіз розвитку особистості студентів у процесі навчання у ВНЗ, проведений Б.В.Кайгородовим, показав, що на перших курсах студенти намагаються визначити своє місце в суспільстві, адаптуватися до нового життя, зайняти активну позицію в різноманітних соціальних відносинах, де їх «Я» виступало б нарівні з іншими, що сприяє розвитку нового рівня усвідомлення себе в суспільстві. Багато хто прагне проявити себе, протиставити себе іншим, висловити свою власну позицію по відношенню до інших людей (однокурсникам, викладачам), тим самим отримавши від них визнання, довіру, схвалення і т.п. Тобто на першому та другому курсах відбувається розвиток і реалізація особистісної (комунікативної) сторони діяльності. Третій курс для студентів є переломним, оскільки дана діяльність отримує насичення, що веде до актуалізації предметно-практичної діяльності, що розвивається на четвертому і максимально реалізується на п'ятому курсі. Стають важливими світоглядні і ціннісні орієнтації, професійні інтереси, самореалізація особистості в суспільстві [2].

У процесі становлення особистості майбутнього вчителя особливе значення має педагогічна практика. Перш за все вона дозволяє студентам апробувати отриманий в ході теоретичного навчання суб'єктивний досвід саморегулювання в процесі педагогічної взаємодії у реальній практиці; співвіднести свої можливості і здібності з вимогами, що пред'являються вчителю в даному аспекті, усвідомити

свої проблеми. Дуже важливо, що під час проходження педагогічної практики відбувається неузгодженість «моделі» ідеального вчителя (особистості та діяльності) і «оригіналу». У ряді робіт показано, що зразком для створення нового уявлення про професію педагога зазвичай служить діяльність конкретного вчителя-наставника, під керівництвом якого студент проходить практику.

На основі осмислення теоретичних уявлень про «хорошого» вчителя, власних спостережень, самоаналізу і самооцінки результатів своєї діяльності у студента відбувається становлення образу «оптимального» вчителя, тобто такого образу, який адекватний можливостям конкретної людини. Все це створює сприятливі умови для розвитку у студентів здатності до саморегуляції, постановки та вирішення проблем професійного та особистісного самовдосконалення.

Для вирішення цих проблем студентам необхідно мати психологічні знання. Проте аналіз існуючих програм показує, що в курсі психології цим питанням приділяється мало уваги. Питання становлення, вдосконалення професійної майстерності та питання формування особистості майбутнього вчителя часто розглядаються ізольовано, не поглиблюючи належною мірою проблеми самовдосконалення його особистості в період навчання в педагогічному вузі. Така ізольованість у програмах навчання психології не випадкова. Вона пояснюється насамперед тим, що в самій психологічній науці належною мірою не розкриті психологічні основи особистісного і професійного самовдосконалення майбутніх вчителів, не створена концептуальна модель, в якій були б представлені в узагальненому вигляді як позитивні, так і негативні прояви особистісних і діяльнісних характеристик майбутнього педагога в період навчання у вузі.

Входження в професію - безперервний і тривалий процес. Особистість педагога виступає ключовою фігурою, яка визначає стан освіти. Від рівня його культури та професійної підготовки, широти інтересів і громадянської позиції безпосередньо залежать результати соціально-економічного і духовного розвитку суспільства, образ молодих людей, які входять у самостійне життя. Однак сьогоднішній день має місце глибоке протиріччя, наслідки якого проявляються у

кожного студента, у кожного фахівця: основним критерієм в оцінці випускника педагогічного факультету, вузу, як і раніше, є знання. Але практика показує, що визначним чинником успішності професійної діяльності вчителя є сформованість, цілісність його особистості, духовне багатство, моральний та естетичний вигляд.

Джерелом такого протиріччя є те, що педагогічні вузи в першу чергу готують викладачів-предметників, мало уваги і часу приділяючи особистісній підготовки вчителя. Так, у навчальних планах щороку зменшується кількість годин на вивчення психології, а деякі психологічні дисципліни взагалі вилучаються. Без сумніву, саме психологічних знань (і теоретичних, і практичних) не вистачає студентам, які проходять педагогічну практику. І не тільки знань, але і глибокого розуміння психологічних умов і сенсу педагогічної діяльності, формування психологічної готовності до неї, що вимагає особливого ставлення і особливих знань.

Як, наприклад, психологічно правильно побудувати урок? Як на протязі уроку утримувати увагу учнів? Як самого себе психологічно налаштувати на урок? Як налагодити в класі дисципліну? Як перестати боятися дітей? Що робити в кожному конкретному випадку з конкретною дитиною? Як організувати роботу з батьками? Саме ці та багато інших питань задають студенти під час педагогічної практики. За одну годину, яка відводиться викладачу на одного студента під час педагогічної практики нереально відповісти на них, відвідати урок, дати хоча б якісь рекомендації, проконсультувати самого студента з приводу його психологічного самопочуття. Недивно, що саме на старших курсах, а особливо після педагогічної практики, стає більше студентів, які розчаровуються у майбутній професії. Цілком ймовірно, проблема полягає в тому, що педагогічна професія не стає частиною життєвих орієнтацій особистості студентів.

Цілком очевидно, що вирішувати цю проблему можна лише при поглибленні психологічної підготовки студентів педвузу. Однак вирішення такої проблеми передбачає складний та тривалий пошук.

Причиною такого стану речей є і те, що існують явні протипоказання до

професії вчителя, які не враховуються при прийомі документів у абітурієнтів. Це емоційна нестабільність, висока тривожність, глибокий невротизм, конфліктність, переважання модальностей гніву і страху та ін. На сучасному етапі виявлення серед абітурієнтів людей з явним відторгненням професій типу «людина - людина», хоча б за допомогою «Диференційно-діагностичного опитувальника Є.А.Клімова», цілком можливо, це б допомогло виявити справжні бажання і наміри абітурієнтів. Така невелика робота збільшить число студентів з вираженою професійно-педагогічною спрямованістю. Крім того, необхідно звернути пильну увагу на абітурієнтів з сімей, де один або обое батьків є педагогами або є педагогічні династії. Як правило, їм добре знайомі труднощі і радості педагогічної професії, отже, їх професійний вибір є цілком усвідомленим.

На початковому етапі навчання серед студентів першого курсу факультету підготовки вчителів початкових класів проводилося опитування з метою виявлення мотивів вибору професії вчителя (психолога). Аналіз отриманих результатів показав, що для більшої частини першокурсників це є власний, свідомий вибір, вони зазначали, що мріяли про цю професію з дитинства, ще навчаючись у школі, активно допомагали своїм вчителям в організації та проведенні різних заходів, із задоволенням займалися з дітьми. Певний відсоток першокурсників зізнались, що це був вибір та бажання батьків, немає різниці у якому вузі навчатись або ж вступали «за компанію».

Про психологічної орієнтованості треба починати говорити якомога раніше, з підліткового віку. Готувати майбутнього вчителя слід починати зі шкільної лави. Підлітків можна і потрібно знайомити з проблемами самовдосконалення. І робити це повинні їх старші наставники - вчителі. А для цього на педагогічних факультетах, в педагогічних вузах необхідно створити умови для особистісної та професійної підготовки вчителя: збільшити кількість годин з психолого-педагогічних дисциплін, розробити і ввести спецкурси, спецсемінари, пов'язані з проблемами професійного становлення вчителя, з ціннісно-змістовим визначенням життя, а також з професійною адаптацією, тобто вирішувати проблему глобально, на науково обґрунтованих критеріях при детальній розробці

програм, курсів і семінарів. Психологічні дисципліни і сам викладач-психолог здатні вести студентів до осмислення і усвідомлення ними особистісних цінностей, цілей і сенсу життя, своїх здібностей і сфери їх застосування, допомагаючи тим самим особистісному і професійному становленню вчителя.

Цілеспрямований розвиток системи самовдосконалення студентів це складний процес, який можливо здійснювати у відповідності з конкретними цілями і завданнями, поставленими для кожного року навчання і на весь період перебування у вузі. Цілісний ж процес розвитку професійно-особистісного самовдосконалення як складова частина системи психологічної орієнтації майбутніх учителів на професійну педагогічну діяльність повинен включати також період довузівської підготовки та період адаптації молодого вчителя в шкільній практиці.

Систему психологічної орієнтації на педагогічну професію можна розділити на такі етапи:

1) формування в учнів уявлення про професію педагога(лекції, бесіди зі старшокласниками, дні відкритих дверей, включення школярів у роботу творчих лабораторій у вузі, створення гуртків з метою розвитку педагогічних здібностей);

2) організація професійного відбору серед абітурієнтів (бесіда з абітурієнтами, тестування);

3) формування у студентів уявлення про особистісне і професійне самовдосконалення майбутнього педагога під час навчання у вузі (використання різноманітних методів і методик психодіагностики, проведення спецсемінарів);

4) корекція психологічної орієнтованості на педагогічну професію в період адаптації молодого спеціаліста до умов роботи у школі (індивідуальне консультування, вивчення і узагальнення досвіду роботи молодих фахівців).

Кожен з етапів роботи викладачів вузів щодо забезпечення психологічної орієнтації майбутніх учителів на професійну педагогічну діяльність включає в себе формування психологічної орієнтованості на професійно-особистісне вдосконалення. Це перш за все формування уявлень і понять про особливості діяльності вчителя і його професійно значущих якостей особистості. Якщо

школярі знайомляться з окремими сторонами педагогічної діяльності та можливими проявами позитивних і негативних якостей особистості, то студенти в рамках курсу психології вивчають моделі ідеального вчителя та структуру його діяльності. Іншою умовою є розвиток процесів пізнання, аналізу, діагностики власної особистості і своєї діяльності. Якщо школярі та абітурієнти спираються на дані самоспостережень і результати діагностичної роботи шкільного психолога, то студенти знайомляться з діагностичним інструментарієм, використовують його на практичних заняттях, психологічних тренінгах у період педагогічної практики. Знання про вчителя-професіонала і про себе сприяють становленню уявлення про «Я-ідеального» вчителя, які збагачуються і розвиваються спочатку під час навчання у вузі, а потім практики молодого вчителя.

Становлення уявлення про «Я-ідеального» вчителя і про «Я-реального» є основою для формування спрямованості на професійно-особистісне самовдосконалення і розвиток відповідних їй процесів у школярів, студентів, молодих учителів.

Розвиток у школярів самопізнання, саморозуміння, самоаналізу, самодіагностики, вміння працювати над собою для досягнення поставлених цілей є тим фундаментом, який дозволяє викладачу розкрити особливості процесу самовдосконалення в період вибору професії, формування готовності стати справжнім вчителем-професіоналом. Виявлення невідповідності між «Я-реальним» і «Я-ідеальним» майбутнього вчителя не є підставою для відмови від професії вчителя.

Для абітурієнтів важливим є виявлення невідповідності чи відповідності «Я-реального» «Я-ідеального» і виявлення можливих «точок особистісного зростання», що, з одного боку, служить підкріпленню правильності свого вибору, з іншого - спонукає до більш повного розкриття своїх можливостей і здібностей, до глибокого вивчення психологічних, знань та їх практичного застосування під час навчання у вузі[6].

Найбільш повно формуючий вплив викладача реалізуються в роботі зі студентами. Особлива роль відводиться психології, під час вивчення якої

розкривається суть понять «ідеальний учитель», «Я-ідеальне» вчителя, «Я-реальне» майбутнього фахівця. На матеріалі різних тим викладач може ознайомити студентів з поняттям «точки професійно-особистісного зростання» і ввести поняття самовдосконалення як безперервного процесу самозміни на основі виявлення точок свого професійно-особистісного росту. У міру розширення обсягу психолого-педагогічних знань і практичних умінь студент отримує все більш повне психологічне обґрунтування свого вибору, що відображається як у навчальній діяльності, так і в період визначення місця роботи і особливо в період адаптації молодого спеціаліста до умов роботи в школі.

Етап 1. Робота зі школярами

Вибір молодою людиною професії належить до категорії так званих одноразових рішень, тому помилки, зроблені учнями у професійному самовизначенні, дорого обходяться як суспільству, так і самим молодим людям та їх батькам.

Надзвичайно важливо мати уявлення про ті складні соціально-психологічні процеси, які обумовлюють вибір тієї чи іншої професії, сприяють задоволенню професією на наступних етапах соціально-професійного самовизначення.

Численні дослідження показують, що величезну роль у формуванні життєвих планів молоді, в реальному виборі професії відіграють ціннісні орієнтації старшокласників. Сам процес формування ціннісних орієнтацій молоді являє собою складний соціально-психологічний феномен. Виникає питання: на що більше орієнтуються школярі - на отримання знань або на підвищення свого соціального статусу? За нашими даними, близько третини випускників школи хочуть здобути вищу освіту не заради оволодіння новими знаннями, а лише для того, щоб побути в ролі студента, яка дає їм можливість самоствердитися в позиції людини, яка зуміла досягти мети, яка, нарешті, дозволяє переміститися в іншу соціальну групу, приналежність до якої свідчать про певний рівень оволодіння інтелектуальними навичками.

Необхідно пам'ятати, що старшокласників відрізняє, з одного боку, «ситуативність», з другого - «жорсткість» професійних планів або їх відсутність.

Сам факт зазначених відмінностей у формуванні професійних планів молоді може відображати індивідуально-психологічні особливості старшокласників і не повинен викликати особливих побоювань. Проте зайва варіативність, так само як і надстійка сформованість життєвих планів, вимагає вже корекційного втручання з боку педагога. Корекція таких негативних явищ передбачає насамперед розуміння причин, які зумовили як ситуативність, так і ригідність життєвих планів молоді.

Психологічні механізми, що лежать в основі, наприклад, явища ситуативності, досить різноманітні. Це і вплив пануючої моди на професії, і наслідування одноліткам (до речі, дуже помітне в цьому віці), і відсутність стійких інтересів, і, нарешті, індивідуальні особливості школярів.

Одна і та ж професія може бути для одних привабливою, рекомендованою, а для інших ні. Це істотно залежить від запитів старшокласників і того образу професії, який у них склався. Як показують дослідження, досить значними компонентами «образу професії» виступають складність, змістовність роботи і повага, авторитет представників цієї професії в суспільстві.

Ось чому так важливо на першому етапі в лекціях і бесідах розкривати значущість професії вчителя, організовувати в школі гуртки, спецпрактикуми для дітей, які хочуть розвинути в собі педагогічні здібності, проводити дні відкритих дверей, зустрічі з кращими педагогами-випускниками вузу.

Етап 2. Робота з абітурієнтами

Педагог в сучасному цивілізованому суспільстві є фігурою, яка потребує особливої уваги, і там, де його місце займають недостатньо професійно та особистісно підготовлені люди, в першу чергу страждають діти. Від суспільства сьогодні вимагається створення таких умов, щоб серед вчителів були ті люди, які найбільш підготовлені до роботи з дітьми, бо це може робити далеко не кожна людина.

Організовуючи роботу з абітурієнтом, важливо пам'ятати що при виборі професії її престиж, громадська думка є надзвичайно важливими, навіть у тому випадку, якщо старшокласник і необхідність, і складність професії вчителя.

Мотивація при виборі професії - це стимули, заради яких людина готова прикласти свої зусилля, тобто на що орієнтувався людина при виборі тої або іншої професії: суспільно-соціальна значимість даної професії, престиж, заробіток. Що хоче одержати студент від вищої освіти, яких життєвих цілей досягти, які якості сучасного фахівця в собі сформувати і які цінності в його житті відіграють головну роль.

Проаналізувавши мотиви вступу у ВНЗ в історичному аспекті, можна зробити наступні висновки. Серед мотивів навчання в 20-40 роки виділялися тяга молоді до знань, культурним цінностям, інтерес до навчання як такий. У ці роки молодь ішла у ВНЗ за світлом високих знань, 50-60-і роки - не епоха тотальної індустріалізації, що повинна була сприяти переходу країни в новий якісний рівень, що базується на технорозумі. Фізика виходить на гребінь значимості, престижу. В 70-80 роки престижність стала розумітися усе більш формально - як мода.

Аналіз даних тих років показує значні зміни в мотивах вступу у ВНЗ, а також розширення спектру самих мотивів. Соціологами відзначено, що в 1961р. було виявлено 10 мотивів, а в 1994 р. - уже 82 мотиви вибору професії.

В 60-ті роки основним був мотив одержання професії. Слабко мотивувався індивідуальний особистісний розвиток майбутнього фахівця, тому що радянська вища школа розвивалася насамперед як "кузня кадрів" для народного господарства. Домінуючим мотивом привабливості майбутньої, зокрема, інженерної діяльності у відповідях першокурсників 70-х років виступав інтерес до особистої участі в розвитку науково-технічного прогресу (близько 50% всіх першокурсників).

Ще в 50-і роки фахівець із вищою освітою одержував удвічі більше недипломованого працівника, а в 70-і роки ця пропорція змінилася на протилежну й розрив став наростати.

В 80-і роки високо цінувалася можливість займатися цікавою, змістовною роботою й повністю застосовувати свої здібності, а також можливість завойовувати повагу в колективі. Творчий зміст праці й гарний заробіток

цінувалися менше. Можливо, це було пов'язане з тим, що одержати й реалізувати все це було досить складно.

На переломному етапі історії нашої країни на початку 90-х років лідируючим мотивом стало бажання просто одержати диплом про закінчення ВНЗ: ВНЗ не давав необхідних знань для роботи, або вони були вже застарілими. На виробництві заново доводилося вчитися.

Уже в 1994 році структура мотивів досить істотно міняється. Ведучими стають мотиви бути високоосвіченою, культурною людиною (58%), домогтися успіху в житті (54%), зробити кар'єру (37%), мати певний соціальний статус (20%). Хоча мотив одержання професії продовжує займати досить високе місце (41%), дослідження показують падіння цього показника.

З'явилися установи, породжені сучасною ситуацією: відношення до еміграції, професійного статусу й кар'єри, до матеріального становища. Так з'явився й такий новий для нашої країни мотив, як можливість роботи за кордоном (18%). Соціологами помічено, що студенти-гуманітарії зі своїм навчанням зв'язують в основному мотиви одержання освіти, знань, розширення кругозору, саморозвитку. Студенти технічних спеціальностей - переважає бажання одержати спеціальність й майбутні перспективи.

Для більш детального аналізу зупинимося докладно на характеристиці мотивів вибору професії, життєвих планах студентства, якостях фахівця з вищою освітою. Критерії для докладної характеристики мотиваційної структури студентів:

- 1) мотиви вибору професії;
- 2) задоволеність вибором професії;
- 3) поінформованість про майбутню професію;
- 4) бажання працювати надалі за фахом;
- 5) цілі майбутньої професійної діяльності;
- 6) вимоги до майбутньої роботи.

Дослідження, що проводилися в 60-і роки показали наступне. Масова орієнтація молоді на вищу освіту формує часто такий мотив вступу, як «у будь-

який вуз - аби тільки у вуз». Як наслідок, 1/3 студентів при виборі ВНЗ не керуються мотивом інтересу до професії, а кожний десятий здійснив вибір випадково.

В 90-і роки ієрархія мотивів вибору істотно змінюється. Починають лідирувати економічні мотиви. Треба сказати, що прагнення стати багатим і процвітаючим в сучасній молоді дуже яскраво виражено. Пріоритет віддається економічним, юридичним професіям, спеціальностям, пов'язаним з іноземними мовами.

Як в 60-і роки, так і зараз відзначається стійке зниження числа студентів, що вважають обрану професію своїм покликанням (від молодших курсів до старшого). Раніше причину цього бачили в усвідомленні реальних труднощів, які розбивають романтичні ілюзії, а також у недоліку практичного досвіду, що сіє невпевненість у своїх можливостях[5].

Чітке уявлення про різні сторони майбутньої роботи й про рівень своєї підготовки до неї багато в чому визначає стійкість мотивів студентів і ступінь їхньої реалізації. Якщо студенти добре інформовані про свою майбутню професію, то у своїх діях вони знають чого хочуть, якщо ні, то мотиви ще остаточно несформовані або неспрямовані на професію.

У тому, що саме престиж професії є найбільш значущим для випускників, можна переконатися, якщо спеціально розглянути, що ж реально приваблює старшокласників в професії, які професії вони вибирають і чому.

На відміну від етапу вибору професії, чільне значення набувають такі цінності, як відповідність особистих якостей та здібностей вимогам виконуваної роботи, а також інтерес до самої професійної діяльності, тобто орієнтація набуває характеру суто професійний, на відміну від орієнтації соціальної на першому етапі професійного самовизначення. Також на наступних етапах професійного самовизначення в ранг домінуючих мотивів, що впливають на задоволеність вибраної професією, висуваються розмір зарплати і можливості працевлаштування (широкий профіль професії, коло її застосування). Ці потреби, пов'язані з мобільністю й матеріальним забезпеченням, багато в чому визначають

ціннісне ставлення до обраної професії на етапі професійної підготовки. У період вибору професії зазначені цінності або були відсутні, або були відсунуті на останнє місце. Така розбіжність в ціннісному відношенні до обраної професії може призвести і в ряді випадків призводить до дуже небажаних наслідків для самої особистості. Так, більше третини студентів педагогічних вузів в якості основного мотиву небажання працювати педагогом називають відсутність інтересу і схильностей до самої педагогічної роботи, а також невідповідність своїх здібностей і якостей вимогам професії.

У бесідах з абітурієнтами важливо підкреслити, що одного бажання стати вчителем недостатньо. В період навчання у вузі необхідно багато працювати над собою з метою професійного та особистісного самовдосконалення, розвитку педагогічних здібностей, формування у себе позитивних якостей особистості, щоб з першого уроку, з першої зустрічі з дітьми завоювати авторитет, а не просто залишатися вчителем-предметником, джерелом знань.

Етап 3. Робота зі студентами

Центральне місце в системі психологічної орієнтації майбутніх учителів на педагогічну діяльність займає робота із студентом.

Ряд досліджень показують, що в педагогічному вузі за своєю спрямованістю виділяються 4 групи студентів:

- 1) із професійною та предметною спрямованістю;
- 2) тільки із професійною спрямованістю,
- 3) тільки із предметною спрямованістю;
- 4) без спрямованості.

Формування структури особистості майбутнього вчителя в педагогічному вузі багато в чому відбувається стихійно. Необхідною умовою професійного становлення педагога, яка є основою його ефективної роботи в школі і вузі, є процес самовдосконалення.

Реальний процес професійного становлення багатший заданих нормативів. Тому перед вузівським викладачем завжди стоїть проблема вибору та втілення їх «у живі людські думки та емоції». А в цьому і полягає, за В.О.Сухомлинським,

творча праця педагога. Більш того, самі задачі викладачеві безпосередньо не даються. Він діє в реальному світі. Студент будь-якого курсу починає навчання не з «чистого аркуша», за його плечима власний життєвий досвід як найважливіша частина духовного світу. У цьому досвіді відображені знання, здібності, інтереси, спрямованість особистості, її історія. На цей «індивідуально-історичний досвід» проектується «чужий», суспільно-історичний досвід, і навпаки. Таке проектування виступає як закономірність процесу навчання: «Будь-яка спроба вихователя-вчителя «внести» у дитину свідомість і моральні норми, без власної діяльності дитини в оволодінні ними, підриває основи здорового розумового і морального розвитку, виховання її особистісних властивостей і якостей» [8].

Подібні спроби тим більш приречені на провал у відношенні до студентів, які стоять на порозі професійного самовизначення. Викладач стимулює студентів до актуалізації їх життєвого допрофесійного досвіду, створює умови його об'єднання з суспільно-історичним досвідом. Для цього викладач має вивчити довузівської досвід студентів, спрогнозувати можливі ускладнення, помилки, намітити шляхи їх корекції, а також перебудови і збагачення досвіду.

На життєвому досвіді студентів лежить відбиток їх індивідуальних інтересів і потреб, особливостей навколишнього середовища, в якому відбувається взаємообмін інформацією, формуються оцінки й думки. Цей досвід активно впливає на засвоєння професійних знань і способів діяльності в процесі навчання, навчальні відомості сприймаються майбутніми педагогами через призму раніше отриманих знань.

Якщо навіть викладач будує навчання, не враховуючи життєвого досвіду студентської аудиторії, то така його позиція не виключає взаємодії цього досвіду із змістом навчального матеріалу, оскільки це закономірність освітнього процесу. Звичайно, в такому випадку зв'язок між змістом освіти і особистим досвідом студентів може виявитися випадковим, неповним, суперечливим. А це може мати негативний вплив на професійного становлення.

Здатність викладача «мислити про думки» (О. М. Леонтьєв) виступає як необхідна передумова виконання професійних дій: прогнозування труднощів, з

якими може зіткнутися студент при оволодінні тим чи іншим освітнім матеріалом, аналізу природи допущених майбутнім фахівцем помилок, передбачення логіки пізнавального руху студентів.

Потреба людини в людині В.О.Сухомлинський вважав однією з тонких людських потреб. Особистісний підхід вимагає педагогічного чуття, такту, врахування складу студентської аудиторії, рівня її розвитку, психологічного настрою, передісторії відносин викладача і студентів. Викладачу під силу створити гармонію власного досвіду з досвідом студентів і досвідом науки. Існують ситуації, які обмежують провідну роль викладача. Іноді студент «чинить опір» навчанню, відмовляється від виконання навчальної діяльності, не бере участі в обговоренні матеріалу семінарського заняття, абсолютно до нього не готовий і т. д., взагалі «відбуває» навчання.

Вузькість, неповнота знань, обмеженість особистої практики студента у порівнянні з суспільно-історичною породжує у навчальній діяльності різні помилки. В одних випадках вони викликаються тим, що студент знайомий лише з певною сукупністю фактів в конкретній ситуації і не знає фактів, що суперечать їй. В інших випадках помилки породжуються тим, що студент не усвідомлює в повній мірі ті чи інші явища. Це помилки, які пов'язані з поверхневим аналізом позанавчальної практики.

У ході навчальної діяльності відбуваються зміни майбутнього фахівця. Розуміння студентом свого місця в світі, ролі своєї майбутньої професії, реальне інтелектуальне, емоційно-вольовий, практично-дієве ставлення до існуючої реальності в кінцевому рахунку задають орієнтири, які визначають спрямованість і характер діяльності майбутнього педагога.

Вплив особистості педагога обумовлений живими, емоційними зв'язками, які виникають між викладачем і студентами, органічністю, природністю використання різноманітних засобів, вибір і характер яких визначається конкретною ситуацією.

Етап 4. Робота з випускниками педагогічного вузу

Надзвичайно важливо націлювати студента на складання особливих

індивідуальних програм самовдосконалення в період вибору типу школи, в якій випускник планує працювати після завершення навчання у вузі. Так, якщо студент обирає школу з поглибленим вивченням того чи іншого навчального предмету, то особливо значимим стає розширення власного кругозору, бачення перспектив розвитку науки, формування умінь спілкуватися із здібними дітьми, організувати їх індивідуальну і спільну навчальну діяльність у відповідності з їх інтересами, розвивати творчий потенціал. Навпаки, у школах для дітей із затримкою психічного розвитку необхідно особливе терпіння педагога, прагнення знайти підхід до кожної дитини, вчасно побачити в ній зміни у психічному розвитку, уміння діагностувати причини помилок і здійснювати різні види корекційної роботи. Можна говорити також про специфіку психологічної орієнтованості випускника, який буде працювати у приватній школі, куди нерідко потрапляють діти з викривленнями в особистісному розвитку. Але особливого значення набувають особистісні програми самовдосконалення, якщо випускник буде працювати в школах-інтернатах або в школах для дітей групи ризику. Майбутній спеціаліст повинен організувати індивідуальну роботу з дітьми, щоб створити для них сприятливі умови розвитку та життя.

Студентам, які планують професійну участь у сфері виховної роботи, необхідно оволодіти психологічними основами педагогіки співробітництва, отримати практичний досвід роботи в цій системі відносин.

Карл Роджерс писав: «Можно объяснить человеку, что он собой представляет, предписать меры, которые поведут его вперед, дать ему знания о более подходящем образе жизни. Согласно моему опыту, такие методы оказались бесплодными и незначущими» [7].

Етап 5. Робота з молодим спеціалістом

Особистісне та професійне самовдосконалення майбутніх педагогів не завершується в період вузівської освіти. Найбільш гостро ці проблеми відчуються в період адаптації до школи. Як відомо, молодий спеціаліст на перших етапах роботи в школі зазнає певних труднощів як на уроці, так і в спілкуванні з дітьми, колегами, адміністрацією школи, батьками.

Так, для молодого вчителя часто є характерним заглиблення у власну інформаційну діяльність, коли різноманітні ситуації на уроці сприймаються ним як перешкода у реалізації свого плану. Педагогічне спілкування молодого вчителя характеризується суперечливістю: з одного боку, йому необхідна взаємодія з більш досвідченими вчителями, а з іншого - важливо не загубити власних професійних поглядів, не піддатися впливу інших вчителів, які, можливо, і самі мають невисоким рівнем знань. Очевидно, що молодому вчителю слід з перших кроків виробити у собі психологічну стійкість до негативних впливів педагогічного мікросередовища.

Важливо, щоб молодий учитель швидше відчув задоволеність від професії і зростання своєї педагогічної майстерності. Не можна відкладати своє професійне зростання «на потім», а треба відразу ж формувати себе як суб'єкта своєї педагогічної діяльності, як майстра, своєчасно виявляти «точки свого професійно-особистісного зростання».

У період адаптації молодого спеціаліста до школи велику роль відіграють колеги, перш за все досвідчені вчителі-методисти, керівники педагогічного колективу, тобто всі, хто щодня знаходиться поруч з молодим учителем. Необхідно, щоб колишній випускник не втрачав зв'язку з вузом, прагнув самостійно виявляти свої труднощі і шляхи їх усунення, шукати «точки зростання», складати програму особистісного та професійного самовдосконалення. У цей період особливо важливо організувати консультування, школи молодого педагога, проблемні курси за напрямками у відповідності із запитам вчителя, психологічні тренінги.

Таким чином, розглянута вище система психологічної орієнтації майбутнього вчителя на професійну діяльність передбачає здійснення безперервного супроводу людини з моменту виникнення потреби бути вчителем до моменту становлення вчителя-професіонала. Весь цей довгий шлях «старшокласник - студент - молодий учитель» може пройти під керівництвом викладачів вузу, психологів та педагогів, якщо робота по особистісно-професійному самовдосконаленню майбутнього вчителя буде проводитися не

ситуативно, від випадку до випадку, а регулярно, системно й організовано.

Список використаних джерел

1. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. – М., 1977.
2. Кайгородов Б.В. Психологические основы развития самопонимания в юношеском возрасте: Дис. ... д-ра психол. наук. – М., 1999.
3. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителя. – М., 1980.
4. Кулагина И.Ю., Колюцкий В.Н. Возрастная психология: Полный жизненный цикл развития человека: Учеб.пособие для студ.высш.учеб. заведений. – М., 2001.
5. Мілютіна К.М. Адаптація студентів до навчання. – К.: Марич, 2009.
6. Петровский А.В. Основы педагогики и психологии высшей школы. – М., 1986.
7. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Е.И. Исениной. – М., 1994.
8. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / Под ред. Е.В. Шороховой. – М., 1973.
9. Сапогова Е.Е. Психологическое развитие человека: Учеб. пособие. – М., 2001.
10. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе: Учеб. пособие для вузов. – М., 2000.
11. Фельдштейн Д.И. Психология развивающейся личности // Избр. психол. труды. – М.; Воронеж, 1996.

Annotation

Article deals with detection of psychological conditions necessary for individual professional development of young teachers in the period of study in high school. The role, content of high school teachers in personal and professional self-improvement of future teachers.

Keywords: youth, professional self, individual self-determination, motivation, training teachers, the level of competence.

